

Ayetler Işığında İbâdât-ı Mersûme'ye Kamerî ve Şemsi Takvimler Perspektifinden Bakış

A View of al-Ibâdât al-Marsûma in the Light of the Verses from the Perspective of the Lunar and Gregorian Calendars

Şemsettin IŞIK

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Theology, Department of Tafsir
Ankara / Türkiye
semsettin.isik@hbv.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0001-8872-801X>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1517358

Cite as / Atıf: Işık, Şemsettin. "Ayetler Işığında İbâdât-ı Mersûme'ye Kamerî ve Şemsi Takvimler Perspektifinden Bakış". *Marife* 24/2 (2024) 426-447. <https://doi.org/10.33420/marife.1517358>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Ayetler Işığında İbâdât-ı Mersûme'ye Kamerî ve Şemsî Takvimler Perspektifinden Bakış

Özet

İnsanın zaman ile olan irtibatı ilk insan ile başlamış ve her geçen gün artarak devam etmiştir. Bu yüzden her toplum, zaman ve ona dair ölçü birimi tayin etmeye ilgisiz kalmamıştır. Dolayısıyla zamanın ne olduğunu anlama ve ifade etme, gündeminde önemli bir yer tutmuştur. Zamanı, her ne kadar bir şeyin başlama ve bitiş noktası arasındaki süreyi belirleyen bir ölçü birimi olarak algılasalar da üzerinde ittifak ettikleri bir tanımda karar kılamamışlardır. Bu yüzden, tarihten itibaren farklı yaklaşımlar ve tanımlamalar hep söz konusu olmuştur. Bu da her milleti, kendisine has bir anlayış içinde zaman tayin etme sistemi geliştirmeye sevk etmiştir. Bundan dolayı dünyanın farklı yerlerinde yaşayan toplumlar, kendilerine göre vakti tayin etmek için zaman ölçütleri oluşturma gayreti içinde yer almışlardır. İstikrarlı bir şekilde yapılan bu çalışmalar, zamanla gelişerek küresel boyutlara ulaşmıştır. Bunlar arasında güneş, dünya ve ayın hareketlerini esas alanlar, daha isabetli bulgularıyla dikkat çekmeye mazhar olmuşlardır. Bu da takvim oluşturma aşamasına büyük bir hız kazandırmıştır. Bunun akabinde güneşin hareketlerine bağlı olarak Şemsî (Miladî); ayın hareketlerine bağlı olarak da Kamerî (Hicrî) takvim çalışmaları şekillenmeye başlamıştır. Zamanla üzerinde ciddi gayretler sarf edilerek, nihâi hâle kavuşturulmuş ve insanlar nazarında makbul ve meşru birer takvim olarak kabul görmüştür. Adı geçen takvimlerde esas alınan gök cisimleri ve kabul edilen başlangıç noktaları ayrı olduğu için aralarında farklılıklar meydana gelmiştir. Bu da farklı takvimlerin oluşmasına neden olmuştur. Hâliyle bunlardan bir kısmı güneşin, bir kısmı ayın, bir kısmı da başka varlıkların hareketleriyle ilişkilendirilmiştir. Bütün bu alanda sarf edilen gayret ve çalışmaların akabinde Şemsî (Miladî), Kamerî (Hicrî), Celâlî ve Rumî (Hicrî-Şemsî) gibi çeşitli takvimler hızla yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu takvimlerden bir kısmı, sahip oldukları ilmi özellikler itibarıyla evrensel boyutta, bir kısmı da bölgesel düzeyde kullanılır olmuştur. Küresel bir kabule sahip olan Kamerî ve Şemsî takvimler, yeryüzünde yaygın olarak kullanılan takvimler arasında yer almaya layık görülmüştür. Bu bağlamda insanların hizmetine sunulan ay ve güneşin ne kadar büyük bir nimet olduğunun dikkatten uzak tutulmaması gerekmektedir. Zira güneş, ısı ve ışığı ile ay da karanlık geceleri nuruyla aydınlatarak dünyayı yaşanır kılan unsurlar arasında önemli bir yer tutmuştur. Ayrıca bu gök cisimlerinin takdir edilen yörüngelerinde akıp gitmelerinden istifade edilerek, zamanı belirleme imkânı hâsıl olmuştur. Bu sayede bir taraftan geçmişin sayısı tutulmuş, diğer taraftan da günlük hayat ve gelecek planlanmıştır. Biz de bu anlayış çerçevesinde Hz. İsa'nın doğumunu sıfır noktası kabul eden ve dünyanın hareketleri üzerine temellendirilen Şemsî takvim ile başlangıç noktası olarak Muhammed'in (s.a.v) Mekke'den Medine'ye hicretini esas alarak ayın hareketlerine dayanan Kamerî takvimin verilerini esas aldık. Söz konusu bu iki takvim çerçevesinde, Kur'an-ı Kerim'in bütünlüğünü göz önünde bulunduran bir anlayış ile ayetler ışığında ibâdât-ı mersûme'nin zamanla kayıtlı kılınma yönündeki evrensel ahenge daha yakından bakmaya gayret ettik. Bunun için çeşitli konular içine serpiştirilen kısmî bilgileri dikkate alarak, ibadetler ile takvimler arasındaki ilişkiyi sistematik bir şekilde ayetler eşliğinde ana ve ara başlıklar altında ele alan bir çalışma yapmaya koyulduk. Bunu da tümevarım ve tümdengelim başta olmak üzere, konunun durumuna uygun düşen metotlar yoluyla yapmaya özen gösterdik. Kavli ve kevnî ayetler çerçevesinde yapılan bu çalışma, ibâdât-ı mersûme'nin belli bir takvime bağlanmasındaki hikmetlere dikkat çekmektedir. Bu durum, elde edilen verilere dayalı olarak sonuç bölümünde vurgulanmıştır. Netice itibarıyla yapılan bu çalışma ile alanına bir nevi katkı sağlama hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Takvim, Namaz, Oruç, Hac.

A View of al-İbâdât al-Marsûma in the Light of the Verses from the Perspective of the Lunar and Gregorian Calendars

Summary

Man's contact with time began with his adventure on earth, and his contact with it continues to increase day by day. That's why every society has always been able to determine time and its unit of measurement. Therefore, understanding and expressing what time is has occupied an important place in its agenda. Because although they perceived time as a unit of measurement that determines the time between the beginning and end point of something, they could not decide on a definition they agreed on. Therefore, there have always been different approaches and definitions throughout the historical course. This has led each nation to develop a time determination system within its own understanding. For this reason, societies living in different parts of the world have endeavoured to establish time criteria to determine time according to themselves. Among these, those based on the movements of the sun, earth and moon have

attracted more attention. Following this, depending on the movements of the sun, al-Shamsî (Gregorian); depending on the movements of the moon, lunar (Hijri) calendar studies began to take shape. Over time, serious efforts were made on it, and it was finalized and accepted as an acceptable and legitimate calendar in the eyes of people. Since the celestial bodies and starting points accepted in the mentioned calendars are different, differences have occurred between them. This has led to the creation of different calendars. Following the efforts and studies made in this field, various calendars such as Şemsî (Gregorian), Kamerî (Hijri), Celâlî and Rumî began to become widespread. Some of these calendars have been used on a universal scale, while others have been used on a regional level. Lunar and Gregorian calendars, which have global acceptance, are among the most widely used in the world. In this context, it should not be overlooked how great blessing the moon and the sun are. Because the sun, its heat and light, and the moon have an important place among the elements that make the world liveable by illuminating the dark nights with its light. In addition, it was possible to determine the time by taking advantage of the flow of these celestial bodies in their prescribed orbits. In this way, on the one hand, the past was kept count, and on the other hand, daily life and the future were planned. Within the framework of this understanding, we took the basis of the data of the Gregorian calendar, which accepts the birth of Jesus as the zero point, and the Lunar calendar, which takes the migration of Muhammad (pbuh) from Mecca to Medina as its starting point. Within the framework of these two calendars, we have endeavoured to help take a closer look at the universal harmony in the direction of making al-ibâdât al-mâsûm registered in time in the light of verses with an understanding that takes into account the integrity of the Holy Qur'an. For this purpose, we wanted to make a study that systematically deals with the relationship between worship and calendars under main and sub-headings in the light of verses, taking into account the partial information interspersed in various subjects. We have taken care to do this through methods that are appropriate to the situation of the subject, especially induction and deduction. This study, which was conducted within the framework of literal and divine verses, draws attention to the wisdoms in the binding of al-ibâdât al-mersûma to a certain calendar. This situation is also emphasized in the result section in the light of the data obtained. As a result, this study aims to make a contribution to the field.

Keywords: *Tafsir, Calendar, Prayer, Fasting, Hajj.*

Giriş

İnsanın zaman ile olan ilişkisi, dünyaya ayak basmasıyla birlikte başlamıştır. Bu da beraberinde onu belirleme ve ona göre hayatı tanzim etme anlayışını getirmiştir. Bundan dolayı eski çağlardan itibaren, gökyüzü dikkatle gözlemlenmiş ve elde edilen veriler üzerinden zamanı ölçmeye yarayan unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunların ortak paydasını da ay ve güneş gibi gök cisimlerinin düzenli ve periyodik hareketleri oluşturmuştur. Bunda Mısırlılar ve Mayalar gibi bazı milletlerin öncülük ettiği görülmüştür. Zamanla bu alanda yapılan çalışmalar, büyük bir gelişme kaydetmiş; akabinde her medeniyet zamanı belirlemek için kendine has takvim geliştirmiştir. Bunlar arasından bazıları hem zamanlarına hem de daha sonraki dönemlere temel teşkil edecek şekilde bir ilerleme kaydetmiştir. İlerleyen dönemlerde bazı takvimler üzerinde ittifak edilen başlangıç noktaları oluşturulmuş ve böylece gök cisimlerinin hareketlerinden yararlanarak elde edilen evrensel düzeyde takvimler meydana getirilmiştir.

Ayın, güneşin ve dünyanın hareketlerine göre şekillenen takvimler, sürekli geliştirilmiş ve güvenilirliği gittikçe artmıştır. Bu yüzden, diğer türlerine oranla daha yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur. Bu bağlamda Hz. İsa'nın doğumunu başlangıç noktası olarak alan Şemsî (Miladî) takvim ile Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretini başlangıç alan Kamerî (Hicrî) takvim, yaygın bir kullanım alanına sahip olarak tebarüz etmiştir. Elbette bunda, Müslümanların ibadet vakitlerinin güneş ve ayın hareketlerine göre belirlenmesinin büyük bir katkısı olmuştur. Bu da âlimleri vakit hesaplamada ileri bir seviyeye taşımış ve astrono-

mide önemli bir paya sahip olmalarına yol açmıştır. Zira İslam dini, günün planlanmasına ve zamanın değerlendirilmesine büyük bir önem vermiştir. Bundan dolayı yapılması gereken günlük, haftalık ve yıllık ibadetlerin belirli bir zamana bağlanarak muntazam bir şekilde edâ edilmesi istenmiştir. Bu da belirli bir sistem dâhilinde güneş ve ayın hareketlerine bağlanmıştır. Söz gelişi bunlardan bazıları, güneşin doğuşuyla sabah namazının vaktinin çıkması, batışı ile akşam namazının vaktinin girmesi ve Ramazan hilalinin görülmesiyle farz kılınan orucun başlaması gibi hususlardır. Bu ve benzeri bir takım unsurlar, dinin anlaşılması ve yaşanması için takvimi gerekli kılmıştır.

Aslında sadece ibâdât-ı mersûme diye ifade edilen zamanı ve yapılış şekli belirlenmiş ibadetlere Kamerî ve Şemsî takvimler perspektifinden bakmak bile İslam'ın, çöldeki bir bedevinin yaşayabileceği kadar sade ve aynı zamanda devasa bir medeniyetin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak kadar mufassal bir yapıya sahip olduğunu görmek için kâfi gelmektedir. Bu da son din İslam'ın düne, bugüne ve yarına hitap etmek suretiyle zaman ve mekân üstü bir özelliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Durum böyle olmasına rağmen, zaman zaman bazı kimseler tarafından bazı hüküm ve uygulamalar sorgulanmaya tabi tutulmak istenmiştir. Özellikle de ibâdât-ı mersûme'nin Şemsî ve Kamerî takvime bağlanma hikmetleri gözden kaçırılmıştır. Bu yüzden bu konunun, anlaşılır bir şekilde canlı tutulması gerekmektedir.

Ayrı başlıklar altında takvimler¹ ve ibadetler konusu çok çalışılmıştır.² Fakat aynı başlık altında ayetler birlikte takvime dayanak teşkil eden varlıklar arasındaki muntazam ilişkiyi ortaya koyan müstakil çalışmalar, ihtiyacı karşılayacak derecede yapılmamıştır. Bu nedenle böyle bir çalışma yapmaya ihtiyaç duyulmuştur. Netice itibarıyla ayetler ışığında konuyu sistematik bir biçimde tümevarım, tümdengelim, örnekleme ve tahlil gibi çeşitli yöntemler eşliğinde ana ve ara başlıklar altında ele alan bir makale vücut bulmuştur. Yapılan bu çalışmayla da ibadetlerden bahseden ayetlerin anlaşılmasına katkı sağlama ve onlar üzerinden İslam'ın inşa ettiği sınıfsız toplum uygulamasına dikkat çekme hedeflenmiştir.

1. Genel Bir Bakış Açısıyla Takvim Çeşitleri

Takvim kelimesi, yapı itibarıyla değerlendirme, kıymet biçme, doğrultma ve düzenleme gibi anlamlara gelmektedir. Terminolojik anlamda ise, belli bir başlama noktasına göre bir olayın zaman üzerindeki yerini gün, ay, yıl ve yüzyıl gibi ölçüler-

¹ Bk. Salim Aydüz, "İslam Medeniyetinde Takvimler", *Yedikata Dergisi* 60. sayı (Ağustos 2013); Muhammed Hamidullah, "Hicri Takvim ve Tarihi Arka planı", çev. Kasım Şulul, *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000); Mustafa Fayda, "Cahiliye Araplarında Takvime Müdahale: Nesi", *Hz. Peygamberin Veda Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri* 2-3, ed. M. Suat Mertoğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021); M. Talat Karacizmeli, "Hac Takvimi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 9/102-103 (Kasım-Aralık1970).

² Bk. Şemsettin Işık, "Ayetler Işığında İbadât-ı Mersûme'de Şekil ve Mânâ İlişkisi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7, (Ocak 2015); İsmail Bilgili, "Divân-ı Hikmet'te Mersûm İbadet İlkeleri", *Kastamonu İlahiyat Fakültesi VI. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu - Yesavilik- 23-25 Kasım 2018*, ed. Cengiz Çuhadar vd (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi 2018).

le belirlemek için farklı şekillerde hazırlanan çizelgeler demektir.³ Tarih boyunca zamanı belirleme ve ileriye yönelik planlama yapmak için birbirinden farklı unsurlar ve yöntemler kullanılmıştır. Bu da ilk planda göreceli bir duruma neden olmuştur. Daha sonraki dönemlerde, belli bir olay takvimlere başlangıç noktası kabul edilmiş ve ondan itibaren güneş veya diğer gök cisimlerinin muayyen durum ve hareketleri esas alınarak farklı biçimlerde zaman çizelgeleri hazırlanmıştır. Bunlar da genel olarak, zaman birimi yönünden güneşin görünen hareketini ve dönencesel seneyi esas alan güneş takvimleri; kamerin (ayın) aylık hareketini ve kavuşum ayına, yani hilalin peş peşe iki defa görülmesi arasındaki süreye dayalı olarak kamerî yılı esas alan ay takvimleri ve yıl hesapları güneşe, ayları da kamere bağlı olarak iki takvimin birleşiminden meydana gelen güneş-ay takvimleri olarak tebarüz etmiştir.

Takvim oluşturma çalışması, düzenli ve sarmal bir vaziyette akıp giden gece gündüzü, ayları ve mevsimleri dikkatle takip etme neticesinde teşekkül etmeye başlamıştır. Bu bulgular ışığında, dünyanın kendi eksenini etrafında dönüşü ile günlerin; ayın dünya çevresindeki dönüşüne bağlı olarak ayların; dünyanın güneş çevresindeki dönüşü ile yılların meydana gelmekte olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Yapılan bu tespit, neredeyse bütün takvimlerin temelini oluşturmuştur. Bundan mülahem olarak, her uygarlık kendisine has bir anlayış içinde çeşitli tarzlarda uygulamalarda bulunmuştur.

Eldeki verilere göre, ilk takvimlerin taşlar üzerine kazındığı ve en eskisinin de Antium takvimi olduğu söylenmiştir. Bunda her ay bir sütuna denk getirilmiş; üzerine günler ve bayram günleri yerleştirilmiştir. Galya döneminde de mevsimlere göre gece ve gündüzün süresini gösteren bronz kurs şeklinde takvimler yapılmıştır. Çivili takvimlerde ise, haftanın yedi gününü simgeleyen tanrıların tasvirleri, ayın günlerini belirten sayılar ve çivinin girebileceği şekilde delikler yer almıştır. Bu meyanda birinci yüzyıldan itibaren papirüs tomarlarına yazılmış takvimlerin kullanılmaya başlandığı verilere rastlanılmıştır. Sümerlerde ise, uzun dönemli takvimlerden önce her yıla ayrı bir ad verilen kısa dönemli takvimler kullanılmıştır. Aynı şekilde Mısır'da da MÖ 4000'li yıllarda takvim hazırlama denemeleri yapılmıştır. Bu bağlamda kullanılan takvimlerin en eskisi, Sirius yıldızı üzerinden yapılan türü olmuştur. Mısırlılar, gökyüzünün en parlak yıldızı olan Sirius'un iki doğuşu arasındaki 365 günlük süreyi 1 yıl kabul etmişlerdir. İbraniler de ayın dünya çevresindeki dönüşünü esas alan ve başlangıcı MÖ 3760 olan yaratılış takvimini kullanmıştır. Yunanlar ise, (MÖ 776)'de yapılan ilk olimpiyatlarını; Romalılar, (MÖ 753) Roma'nın kuruluşunu; Hristiyanlar, sıfır olarak kabul ettikleri Hz. İsa'nın doğumunu ve Müslümanlar da (MS 622) Mekke'den Medine'ye yapılan hicreti başlangıç tarihi olarak esas almışlardır. Hâliyle çeşitli başlangıç noktaları da takvimler arasında farklılıklar meydana getirmiştir.⁴

³ Bk. A. Necati Akgür, "Takvim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, ed. B. Topaloğlu (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2010), 39/487.

⁴ Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 1/XVI-XVII; Belgin Tezcan Aksu, "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz", *Türkiye Uluslararası Türk Lehçe*

Cahiliye dönemi Arapları, ayın dünya etrafındaki hareketini esas alan 28 menzil (durak) ve 28 enva'ı birleştirmiş ve her biri 12 derece 50 dakikalık eşit yaylardan teşekkül eden 28 bölümlü burçlar kuşağı hâlinde bir takvim kullanmıştır. Buna göre kamerî sene, 354 gün ve 12 ay olarak teşekkül etmiştir. Aylarının isimleri de bugünküler ile hemen hemen aynı olmuştur. Muhtemelen hafta fikri de her birisi yedişer gün süren yeni ay, ilk dördün, dolunay ve son dördün şeklindeki ayın dünya etrafında dönerken geçirdiği merhalelerden hâsıl olmuştur. Bu sistem, daha sonra Müslüman astronom ve astrologlar tarafından benimsenerek geliştirilmiştir.⁵

Türkler de bu alanında aktif bir şekilde çalışmış ve kendileri için önemli olan olayların tarihlerini belirlemek için çeşitli takvimler kullanmıştır. Bunlar arasında her on iki yıla bir hayvan adı verilerek hazırladıkları on iki hayvanlı takvim, diğerlerine oranla daha fazla öne çıkmıştır. Daha sonra sırasıyla Hicri, Celâli, İlhanî, Rumî, Takvim-i garbî ve Miladî takvim sistemlerini kullanmışlardır.⁶ Osmanlı döneminde ise, Münecimbaşı takvimleri, Selçuklu döneminde hazırlanan Celâlî takvim biçiminde hazırlanmıştır. Her ay, otuz günlük Celâlî aylarına ayrılmış ve on iki aydan artakalan beş ya da altı gün ise, son kısımda yer alan ayrı bir sayfaya yazılmıştır.⁷

Günümüzde kullanılan takvimlerin temelinde ise, MÖ 46 yılında Jül Sezar tarafından hazırlatılıp, MS 8 yüzyılda imparator Augustus döneminde son şeklini alan Jülyen takvimi ile Gregorius tarafından 1582'de Jülyen takvimi üzerinde yapılan değişikliklerden sonra Gregoryen adını alan takvimler yer almıştır. Aynı şekilde İslam ülkelerinde ibadet vakitlerini doğru bir biçimde tespit edilmesi için astronomi ilminin verileri kullanılarak namaz vakitlerini belirleyen takvimler hazırlanmıştır. Bu takvimlerde yıl içindeki önemli günlere, güneş ve ay tutulmalarına, burçlara, iklim ve tarım ile ilgili olaylara da yer verilmiştir.⁸ Netice itibarıyla İslamiyet'in kısa sürede farklı coğrafyalarda yayılmasıyla birlikte, ay ve güneşe dayalı takvimler kullanılmaya başlamış olduğunu söylemek mümkündür. Hatta bazı İslam devletleri, tarım işleri ve idarî konularda Şemsî; sosyal ve dinî hayatın tanzim etmede de Hicrî takvimi günümüze kadar kullanmaya devam etmiştir.

1.1. Şemsî (Miladî) Takvim

Şemsî (Miladî) takvimler, dünyanın güneşin etrafında bir defa dolanması üzerine temellendirilmiştir. Bu da dört mevsimin toplam süresi kadar olduğu için adına güneş yılı veya dönence yılı ya da mevsimler yılı denmesine imkân vermiştir.

→

Araştırmaları Dergisi 2/1, (Türkiye: 2018), 383-384.

⁵ Kasım Şulul, "Hicri Takvimin ortaya Çıkışı", *Şanhurfa Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/4 (Temmuz-Aralık 2002), 148-150.

⁶ Aksu, "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz", 2/1, 382, 384.

⁷ Gaye Danışman, "Osmanlı Takvimlerinin Analizinde Uygulanan Yöntemler ve Karşılaşılan Problemler Üzerine Bir Değerlendirme", ed. M. Cüneyt Kaya vd (İstanbul: İstanbul Üniversitesi 2. Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 2023), 179-180; Celali Takvimi ve Ömer Hayyam, <https://www.diyanehaber.com.tr/video/cell-takvim-ve-omer-hayyam> Erişim Tarihi, 30.12.2023.

⁸ Aksu, "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz", 2/1, 383-384.

Mısırlılar, bu anlayıştan hareket etmiş ve mevsimlerin sürelerini belirlemek için güneş takvimi kullanmışlardır.⁹ Mısırlılardan itibaren kullanılmaya başlanan bu takvim, Yunan ve Romalılar tarafından geliştirilmiş; İyon ve Yunanlılar tarafından da batıya aktarılmıştır. Söz konusu takvim üzerinde MS II. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Batlamyus, ciddi çalışmalar yapmış ve bir senenin 365 gün 5 saat 55 dakika 12 saniye olduğu neticesine ulaşmıştır. Daha sonraki dönemlerde de bir İslam bilgini olan el-Bettanî, bir yılın 365 gün 5 saat 46 dakika 24 saniye olduğu sonucuna varmıştır. O şartlarda yapılan bu çalışmalar, neredeyse günümüzde elde edilen 365 gün 5 saat 48 dakika 46 saniye şeklindeki veriye mutabık düşmüştür. Hz. İsa'nın doğduğu yılı başlangıç noktası alan bu takvim, 1582 yılında Papa XIII. Gregorius tarafından günümüzdeki şeklini alması sağlanmıştır. Bundan dolayı Miladî veya Gregoryen takvimi olarak da tanınır olmuştur. Çok az hata içermesi nedeniyle yaygın olarak kullanılan takvimlerinden birisi olmuştur.¹⁰

Miladî takvim, Osmanlının son döneminde Takvîm-i Garbî olarak kısmen kullanılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet dönemine geçiş yapılırca da 26 Aralık 1925 tarih ve 698 sayılı Takvimde Tarih Mebdefinin Tebdili adındaki kanun ile Miladî takvim resmen kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu kanun ile Hicrî 1342 Ocak ayının ilk günü, 1 Ocak 1926 olarak değiştirilmiş ve takvimin başlangıç noktası olarak Hz. İsa'nın doğumu esas alınmıştır.¹¹

1.2. Kamerî (Hicrî) Takvim

Kamerî (Hicrî) takvimler, ayın gökyüzünde kolayca izlenebilmesi ve dünya etrafındaki dönüşü esnasında büyüyüp küçülme gibi merhalelerinin kolayca görülebilmesi üzerine oturtulmuş bir zaman ölçü birimidir. Hâliyle bunlar, ayın hareketine ve kavuşum durumuna bağlı olduğu için bir yılı 354 veya 355 gün olarak hesaplanmıştır. Bugünkü verilere çok yakın bir şekilde hazırlanan bu takvim üzerinde tam bir ittifak sağlanamamasına rağmen, Arapların cahiliye ve sonrası dönemlerde kullandıkları takvimler arasında yer almıştır. Yaygın olarak bilinen ve kullanılan bu takvimin üzerinde mutabakat sağlanan sabit bir noktanın olmaması, yapılan sözleşmelerde ihtilaflara neden olmuştur. Bundan dolayı herkes tarafından kabul gören bir düzenlenmenin yapılması zaruri bir hâl almıştır.

Hicri takvimin ihtiyacı karşılayacak bir biçimde yeniden düzenlenmesine, şu olaylar kapı aralamıştır: Yemen valisi Ya'la b. Ümeyye, Hz. Ömer'e günü, ayı ve yılı belirtilmeyen bir mektup göndermiştir. Yine aynı şekilde Basra valisi Ebu Musa el-Eşari'ye de vadesi Şaban ayı olarak belirtilip, yılı ifade edilmeyen bir senet getirilmiştir. Söz konusu senette bahsedilen Şaban ayının bu seneye mi, geçen seneye mi, yoksa gelecek seneye mi ait olduğu tam olarak anlaşılamayınca, tarihlendirme konusunun önemi ortaya çıkmıştır. Bu sıkıntının ortadan kaldırılabilmesi için yeni bir takvim sistemi zorunlu bir hâl almıştır. Bu durumu aralarında görüşen ashap, hic-

⁹ Akgür, "Takvim", 39/487.

¹⁰ Bk. Yavuz Unat, "Güneş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, ed. B. Topaloğlu (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1996), 14/293.

¹¹ Aksu, "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz", 2/1, 397-399.

retin 17. yılında takvimin başlangıcı konusunda Hz. Ali'nin önerisiyle Peygamber'in (s.a.v) Mekke'den Medine'ye gelişi olan 16 Temmuz 622 tarihini takvim başlangıcı olarak kabul etmiş¹² ve senenin ilk ayı olarak da hicretin içinde yer aldığı rebiyülevvel ayı üzerinde karar kılmıştır. Daha sonra süregelen uygulama gereği, Muharrem ayı hicrî yılbaşı kabul edilmiş ve ayların isimlerinde de herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Böylece bu takvim, Hz. Ömer döneminde son şeklini alarak resmîyet kazanmış ve İslam âleminin ibadetlerini düzenlemede kullandığı takvimlerden birisi olmuştur. Bu bağlamda Hicrî takvim, Hicrî-Şemsî ve Hicrî-Kamerî takvim diye ikiye ayrılmışsa da ele alınan konuya fazla bir katkısı olmayacağı için bunun üzerinde durulmamıştır.

1.3. Rûmî Takvim

Osmanlı devleti, Celâlî takvimden sonra Hicrî takvimi de resmî işlerinde kullanmaya başlamıştır. Bu da farklı takvim kullanan Avrupa devletleriyle arasındaki ilişkilerde büyük bir zaman farkının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durumun ortadan kaldırılması için 13 Mart 1840 yılından itibaren hicreti başlangıç ve mart ayını birinci ay sayan güneş yılı esaslı Rûmî takvim adı altında bir uygulama ihdas edilmiştir. Bu uygulama ile Osmanlı devletinin iç işlerinde Hicrî, dış ülkelerle olan resmî işlerinde de Rumî takvim kullanılmaya başlamıştır.

İlerleyen zamanlarda ziraî gelir vergilerinin güneş takvimine göre alınması ve ücret ödenmesi gibi giderlerin Hicrî takvime göre yapılması, devletin gelir gider dengesinde uyumsuzluğa yol açmıştır. Bu durumun önlenmesi ve malî dengenin sarsılmaması için resmî işlerde Hicrî takvim üzerine temellendirilen güneş esasına dayalı takvim uygulamasına, yani Rumî takvime geçilmiştir. Böylece baş defterdar Hasan Paşa'nın önerisiyle 1677 yılından itibaren güneş yılına dayalı olarak sadece malî işlerde kullanılan Hicrî-Şemsî Takvim diye bilinen Rûmî takvim uygulaması, 13 Mart 1840 yılından itibaren resmen bütün devlet kurumlarında kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla iki takvim arasındaki 11 günlük fark, senelere dönüşmüş ve her sene aradaki zaman dilimi büyümeye devam etmiştir. 1926 yılında Hicrî ve Rûmî takvim uygulamalarına son verilmiştir.¹³

1.4. Celâlî Takvim

Celâlî takvim, 1079 yılında büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın isteği üzerine ünlü matematik ve astronomi âlimi Ömer Hayyam başkanlığındaki bir heyet tarafından güneş yılı esasına göre hazırlanmıştır. Bu takvimde, Peygamber'in (s.a.v) hicreti başlangıç noktası ve yılbaşı olarak da 9 Ramazan 471 (miladi 15 Mart 1079) yılına rastlayan Nevruz esas alınmıştır. Bir yılı da 365 gün 6 saat olarak kabul edilmiştir. Matematiksel kurallar yerine astronomik hesaplar kullanıldığı için Gregoryen takviminden daha doğru sonuç vermiştir.¹⁴

¹² Aksu, "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz", 2/1, 389.

¹³ Dağlı-Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu, 1/XXIII; Aksu, "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz", 2/1, 395.

¹⁴ Dağlı-Üçer, "Tarih Çevirme Kılavuzu", 1/XXI.

Bu takvime, Sultan Melikşah'ın lakabı olan Celâlüddeve'den dolayı Celalî adı verilmiştir. Ay isimleri ise, Farsça olarak belirlenmiş ve yapılan dakik hesaplara göre üzerinde gerekli görülen güncellemeler yapılmıştır. Bundan dolayı Osmanlı devletinde müneccim başı tarafından hazırlanan takvimlere temel teşkil etmiştir.¹⁵

1.5. Diğer Takvimler

Gök cisimlerinin kolayca görülüp izlenmesi mümkün olanlarıyla başlayan zamanı tayin etme gayreti, eldeki verilere ve içinde bulunan şartlara göre milletler nezdinde ayrı takvimlerin vücuda gelmesine imkân sağlamıştır. Hâliyle bu da temelinde çeşitli noktaları esas almaya ve farklı varlıklar üzerinden senelerin hesabını yapmaya sevk etmiştir. Geline bu durumu, takvimlerin tarihî seyri içinde açıkça görmek mümkündür.

Söz konusu takvimlerin bir kısmı, bugün kullanılmamaktadır. Bunları genel hatlarıyla Mezopotamya Takvimi, Eski Çin Takvimi, Hitâ ve Uygur Takvimi, Yıldız ve Gezegen Takvimi, Müsevî Takvimi, Nesîli Takvim, On iki Hayvanlı Türk Takvimi, Kilise Takvimi,¹⁶ İlhanlı Takvimi, Müneccimbaşı Takvimleri, Takvîm-i Dâimiler, Ruznameler, Saatli Maarif Takvimleri ve Halk Takvimleri¹⁷ şeklinde hülasa etmek mümkündür.

2. İslâmî Bir Bakış Açısıyla Takvim ve Çeşitleri

Yüce Allah, zihinlerde zaman telakkisinin teşekkül etmesi ve ubûdiyet duygusu kapsamında yer alan bazı hususların düzenli bir şekilde fiiliyata dönüştürülmesi¹⁸ için çeşitli ayetlerde yer ve göklerdeki varlıklara, onlarda yer alan hassas dengeye¹⁹ dikkat çekmiş ve derin bir tefekkür eşliğinde üzerinde durulmasını istemiştir.²⁰ Akabinde bu gök cisimleri arasındaki ahenkten ileri gelen zaman boyutuna ve onun da bir çeşit nimet olduğuna vurgu yapmıştır.²¹ Söz konusu bu lütuf ve ihsanlar arasına, yılları ve ayları tayin etmeye yardımcı olması için dünya,²² ay ve güneşi de koymuştur.²³ Bu cisimler, yörüngelerinde akıp giderken²⁴ bir taraftan mevsimleri, gece ve gündüzleri meydana getirmiş;²⁵ diğer taraftan da ısı ve ışık kaynağı olarak yeryüzünün yaşanır bir hâl almasına katkı sağlamıştır. Ayrıca günlerin, ayların ve yılların hesaplanmasında da vazgeçilemez birer unsur olmuştur.²⁶

¹⁵ Bk. A. Necati Akgür, "Celâlî Takvimi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, ed. B. Topaloğlu (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1993), 7/257-258.

¹⁶ Bk. Akgür, "Takvim", 39/488-490; Mehmet Katar, "Hristiyanlıkta kilise Takvimi", *Dini Araştırmalar* 3/8 (Eylül-Aralık, 2000), 36-37.

¹⁷ Bk. Aksu, "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz", 2/1, 402-407.

¹⁸ Asr 103/1-3.

¹⁹ er-Rahman 55/5-10.

²⁰ el-Bakara 2/164.

²¹ en-Nebe 78/10-11.

²² en-Neml 27/88.

²³ İbrahim 14/32-33; en-Nahl 16/12.

²⁴ el-Enbiya 21/33; Yasin 36/40.

²⁵ el-İsrâ 17/12.

²⁶ Yûnus 10/5.

Söz konusu hususlar, zamanın eşsiz bir ihsan olduğuna ve değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.²⁷ Bu da ondan en iyi şekilde yararlanmak için ayın, dünyanın ve güneşin hareketlerine bağlanan zamanın değerlendirilmesi ve ibâdât-ı mersûme'nin belirlenen vakitlerde usûlüne uygun bir şekilde edâ edilmesi için takvim hazırlamayı gerekli kılmıştır.²⁸ Bazı ayetler²⁹ ve “*Ramazan hilalini görünce oruca başlayın, Şevval hilalini görünce de bayram edin*”³⁰ şeklindeki hadisler, zaman çizelgelerinin hassas bir şekilde hazırlanmasını ve uygulanmasını gerektirmiştir. Söz gelişi Tevbe sûresi 37. ayette nesî, yani haram ayların yerlerini değiştirme işlemi yasaklanmış ve esasları tamamen kamerî sisteme dayalı bir takvim ortaya konmuştur. Bununla beraber bazı ibadetlerin vakitlerini tespit etmek için başka takvimlere müracaat etme de bu manada yasaklanmıştır.³¹

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde yer alan bu yönlendirmelerden sonra, namaz vakitlerinin, orucun imsak ve iftar zamanlarının tespitinde güneşin; Ramazan orucu, hac, fitre, zekât, kurban ve bayram namazları gibi ibadetlerin yanında, ilâ ve iddet gibi fikhî hususların vakit ve sürelerinin tayininde yine ayın hareketlerinin esas alınması zaruri bir hâl almıştır. Böylece bu durum, Şemsî ve Kamerî takvimlerin vücuda getirilmesini ve kullanılmasını gerekli kılmıştır. Bu da genel manada ihtiyaçları karşılayan takvim çeşitleri olarak tebarüz etmiştir.

2.1. Ayetlerde Ayların Sayısı

Yeryüzünün ısı ve ışık kaynağı olan güneş ve gecelerin nuru olan ay, eski çağlardan itibaren zaman tayin etmede ölçü birimi olarak kullanılmıştır. Emre amade kılınan bu tür gök cisimlerinden, ayetlerde çeşitli şekillerde bahsedilmiştir. Söz gelişi bunlardan bazıları şöyledir: “*Allah, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı da vakitleri tayin etmek için birer hesap ölçüsü kılmıştır*”.³² Diğer bir ayette de “*Güneşi ısı ve ışık (kaynağı), ayı da nur (gibi parlak) kılan ve yılların sayısını tespit edip hesap yapasınız diye aya menziller tayin eden Allah'tır*”³³ diye buyrulmuştur. Yine gökyüzünde ayın düzenli bir şekilde deveran etmesinden zamanın ve hac vaktinin tayin edileceği,³⁴ yer ve göklerin yaratılışıyla birlikte seneyi oluşturan 12 ayın düzenli bir şekilde birbirini takip edeceği³⁵ beyan edilmiştir. Aynı şekilde hadislerde

²⁷ el-Asr 103/1-3.

²⁸ el-Bakara 2/185, 197; en-Nisa 4/103.

²⁹ el-Bakara 2/189; el-En'âm 6/96; et-Tevbe 9/36-37; Yûnus 10/5.

³⁰ Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. M. Zühayr b. Nasır (Dımaşk: Dâru Tavkî'n-Necât, 1. Basım, H. 1422), Kitabu's-Savm, Babu Kavli'n-Nebi 30 (No. 1009), 3/27; Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-Sahîh*, thk. M. Fuad Adûlbaki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ty), Kitabu's-Siyam, Babu Fadli Şehri Ramadân 13 (No. 1081), 2/762.

³¹ Bk. Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb - et-Tefsîru'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, H. 1420), 17/209; 16/45; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Yayınları, 1992), 4/334-336.

³² *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâlî*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: TDV Yayınları, 2017), el-En'âm 6/96.

³³ Yûnus 10/5.

³⁴ el-Bakara 2/189.

³⁵ et-Tevbe 9/36.

"Allah, hilalleri insanlar için vakit ölçüleri kılmıştır"³⁶ diye buyrulması ve bir ayın 29 ya da 30 gün olduğu, Ramazan hilâli görüldüğünde oruç tutmaya başlanacağı, bir sonraki hilâl görüldüğünde de bayram yapılacağı; havanın kapalı olup da hilâlin görülemediği zamanlarda ayın 30 güne tamamlanacağı belirtilmek suretiyle Ramazan orucunun başlangıç ve bitiş günleri belli bir kurala bağlanmıştır.³⁷

2.2. Ayetlerde Yılların Hesaplanmasında Ay ve Güneşin Emre Amade Kılın- dığıın Beyan Edilmesi

Çeşitli ayetlerde gök cisimlerinden,³⁸ yörüngelerinden³⁹ ve onların hizmete sunulmasından bahsedilmiştir.⁴⁰ Özellikle bunlar arasında yer alan güneşin ısı ve ışık; ayın da karanlığı aydınlatan bir nur olduğundan ve zamanın tayin edilip senerlerin hesabının tutulması⁴¹ konusunda emre amade kılınmasından bahsedilmiştir.

Fahreddin er-Râzî de Yunus sûresi 5. ayetin tefsirini yaparken şöyle demiştir: Güneşin gündüzü, ayın da geceyi aydınlatması büyük bir menfaat sağlamaktadır. Çünkü güneş gündüzün, ay da gecenin sultanıdır. Yıl, güneşin hareketiyle dört mevsime ayrılmakta ve bu sayede dünyanın işleyişi düzene girmektedir. Ayın hareketiyle de aylar hakkında bilgiler elde edilmektedir.⁴²

Yine çağdaş müfessirlerden olan Muhammed Hilal de yılların sayısı ve hesaplanması hakkında şöyle söylemiştir: Ayın, dünya etrafındaki bir tam dönüşü bir ayı; 12 tam turu da bir ay yılını belirlemiş olmaktadır. Bu durumda ay yılı, güneş yılından 11 gün eksik bulunmaktadır. Dünyanın kendi eksen etrafındaki dönüşü de günleri meydana getirmektedir. Böylece hem güneş yılı hem de ay yılı birlikte hizmete amade kılınmıştır. Güneşin 12 burçtan birisinde olması ise, bir aya tekabül etmektedir.⁴³ Başka bir ifadeyle dünya kendi etrafında günde bir, güneş etrafında da yılda bir defa dönmektedir. Günlük dönüşü, gece-gündüzü; yıllık dönüş ve eğimi de mevsimleri meydana getirmektedir. Ay ise, yörünge düzlemine oranla 83 derece 30 dakika eğime sahip bir eksen etrafında döndüğü için dünya etrafındaki tur süresi, 27 gün 7 saat 43 dakika 25 saniyeyi bulmaktadır. Dünyanın güneşin çevresinde dönmesi de 29 gün 12 saat 44 dakika 3 saniyeye ulaşmaktadır. Hâliyle ay ve güneşin doğup batması, ayın menzil ve şekil değiştirerek görünmesi, insanların takvim yapmalarını, gün, ay ve yılları hesap edebilmelerini, işlerini plan ve bir

³⁶ Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî*, thk. Ş. el-Arnût vd (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1424/2004), Kitabü's-Siyâm, 11 (No. 2175), 3/112.

³⁷ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Kitabü's-Savm, 30 (No. 1900), 3/25; Müslim *el-Müsnedü's-Sahîh*, Kitabüs-Siyâm, 13 (No. 7-8, 17-20), 2/760, 762; ed-Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî*, Kitabü's-Siyâm, 11 (No. 2175), 3/112.

³⁸ el-A'râf 7/54.

³⁹ el-Enbiya 21/33; Yasin 36/38-40.

⁴⁰ el-Câsiye 45/13.

⁴¹ Yunus 10/5; el-İsra 17/12.

⁴² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb - et-Tefsîru'l-Kebîr*, 17/209; Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakaiki't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucuhi't-te'vil*, (Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-Arabî, H. 1407), 2/329; Nasiruddîn Ebu Saîd Abdullah el-Beydâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, thk. M. Abdurrahman (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, H. 1418), 3/105.

⁴³ Muhammed Hilal, *Tefsîru'l-Kur'âni's-Seriyyi'l-Câmi' fi'l-I'câzi'l-Beyânî ve'l-Luğavî ve'l-İlmî*, (Kahire: Dimaşk Dâru'l-Mî'râc ve Kahire Dâru Cevâmiu'l-Kelim, 2022), 11/48, 15/12.

program çerçevesinde yapabilmelerini mümkün kılmıştır.⁴⁴

Bu bağlamda diğer bir ayette de şöyle buyrulmuştur: “Gece ve gündüzü birer (kevnî) ayet kaldık. Nitekim Rabbinizin nimetlerini araştırmanız ve yılların sayısı ile hesabını bilirsiniz diye gecenin karanlığını silip, (onun yerine her şeyi) aydınlatan gündüz aydınlığını getirdik. İşte her şeyi (böyle) açıkça anlattık”.⁴⁵ Bu ve benzeri ayetlerden, ay ve güneşin yaratılış hikmetlerden birisinin de yılların hesaplanması ve işlerin bir plan dâhilinde takvime bağlanması olarak tezahür ettiğini görme mümkün olmaktadır.

3. İbâdât-ı Mersûme'nin Edasının Zamana Bağlanması

İbâdât-ı mersûme, icrası belirli şekillere ve esaslara dayanan namaz, oruç, zekât, hac ve kurban gibi hususlardan oluşmaktadır. Bunlardan bazıları, ilahî hikmet gereği bir yönüyle zamana, diğer bir yönüyle de mekâna bağlanmıştır. Özellikle zaman yönünden ayın, dünyanın ve güneşin yörüngesel hareketleriyle irtibatlı olanlar, farklı coğrafyalarda tayin edilen vakitte aynı ibadetin tekrarlanmasıyla evrensel manada bir bütünlük ve ahenk meydana getirmiş olmaktadır. Bu da yeryüzünde birisinin bitirdiği yerden, diğerinin ondan habersiz bir şekilde aynı ibadete başlamasını sağlamaktadır. Böylece zamana bağlı olan ibadetler yoluyla bölgesel ve küresel manada fert ve toplum planında muntazam bir uyum birliği meydana gelmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan farklı renklerde ve dillerde, aynı ibadete katılanlar tarafından sınıfsız bir toplum inşa edilerek yeryüzü genelinde temel hak ve hürriyetler bağlamında bir eşitlik sağlanmaktadır.

3.1. Namaz Vakitlerinin Güneşin Hareketlerine Bağlanması

Namaz, günde beş vakit⁴⁶ her türlü makam ve mevkie farklılığından uzaklaşarak kişinin Allah'ın huzuruna çıkıp arındığı⁴⁷ ve O'ndan başka hiçbir varlık karşısında eğilmeyen başını sadece onun huzurunda eğerek karşısında el pençe divan durmak suretiyle kulluğunu deruhte ettiği bedenî bir amelîyedir.⁴⁸ Taşındığı engin mana nedeni⁴⁹ ile güneşin hareketlerine göre, günün belirli vakitlerinde beş kez edâ edilmesi gereken farz bir ibadet olmuştur. Öneminden dolayı çeşitli ayetlerde defalarca vurgulanmıştır.⁵⁰ Özellikle bunlar arasında “Şüphesiz namaz, inananlar üzerine belirlenen vakitlerde farz kılınmıştır”⁵¹ şeklindeki emir ile günde beş vakit edâ edilmesi zorunlu bir hâl almıştır. Böylece mücmel bir şekilde yapılması emre-

⁴⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2020), 3/84-85.

⁴⁵ el-İsrâ 17/12.

⁴⁶ Bk. en-Nisa 4/103.

⁴⁷ Bk. el-Ankebut 29/45.

⁴⁸ Bk. el-Cin 72/18; el-Fetih 48/29.

⁴⁹ Bk. Işık, “Ayatler Işığında İbâdât-ı Mersûme'de Şekil ve Mânâ İlişkisi”, 2-15.

⁵⁰ el-Bakara 2/238; Hûd 11/114; el-İsrâ 17/78-79; Tâhâ 20/130; en-Nûr 24/58; er-Rûm 30/17-18; Kâf 50/39-40.

⁵¹ en-Nisâ 4/103.

dilen bu ibadetin,⁵² vakitlerinin ayrıntısı da başka ayetlerde şöyle beyan edilmiştir:

*“Gündüzün güneşin gün ortasını geçmesinden gecenin karanlığına kadar (belirlenen vakitlerde) namaz kıl. Ayrıca şahitli olan sabah namazını da kıl”.*⁵³ *“Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın kısmında namaz kıl”.*⁵⁴ *“Güneşin doğmasından ve batmasından önce, Rabbini hamt ile tesbih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün kenar kısımlarında da tesbih et”.*⁵⁵ *“Yine akşam vaktine ulaştığınızda ve sabah kalktığınızda, Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin”.*⁵⁶

İşte bu şekildeki ayetler yoluyla öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah olmak üzere, günlük beş vakit namaz, güneşin hareketlerine bağlı olarak tayin edilmiş bulunmaktadır. Bunların nasıl edâ edileceği de Peygamber'in (s.a.v), *“Benim namaz kılışımı gördüğünüz gibi namaz kılın”*⁵⁷ şeklindeki beyan ve uygulamaları⁵⁸ ile müşahhas bir hâle getirilmiştir. Böylece güneş sisteminden yola çıkarak hazırlanan takvimlerdeki vakitlere göre *“namazlara ve orta namaza devam edin”*⁵⁹ emri doğrultusunda yapılan ibadetler, arası hiç kesilmeden arka arkaya tekrarlanan evrensel düzeyde bütün sosyal katmanların yer aldığı bir törene dönüşmüş olmaktadır. Bu anlayışa sahip olarak kılınan namazlar, ruhları yükselterek fenalıklardan arınmaya⁶⁰ ve din kardeşliğini esas alan bir toplum tesis etmeye vesile olacaktır.⁶¹

3.2. Ramazan Orucunun Ayın Hareketlerine Bağlanması

Oruç, haramlardan kesin olarak kaçınmanın yanında, helâl dairesine giren bazı nimetlerden de belirli bir süre uzak durmayı gerekli kılan ve çeşitli arzuların tahrikine kapılmadan⁶² emredildiği gibi dosdoğru olma yolunda yapılan bedenî bir ibadettir.⁶³ Kamerî aylarda olduğu gibi Ramazan'ın başlangıç ve bitişi de ayın ha-

⁵² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb - et-Tefsîru'l-Kebîr*, 11/208-209; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/71.

⁵³ el-İsrâ 17/78.

⁵⁴ Hûd 11/114.

⁵⁵ Tâhâ 20/130.

⁵⁶ er-Rûm 30/17-18.

⁵⁷ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Kitâbü'l-Edeb 78 (No. 6008), 8/9.

⁵⁸ Büreyde (r.a) babasından şöyle rivayet etmiştir: Birisi, Peygamber (s.a.v) gelip namaz vakitlerini sorunca, ona şöyle cevap vermiştir: *“İki gün bizimle beraber namaz kıl buyurdu. Güneş biraz batıya doğru meyledince, Bilal'e (r.a) ezan okumasını ve akabinde öğle namazı için kamet yapmasını söyledi. Daha sonra Peygamber (s.a.v), Bilal'e (ra) güneş yüksek, bembeyaz ve tertemiz bir hale gelince, ikindi ezanının okuyup arkasından namaz için kamet yapmasını söyledi. Güneş kaybolunca, Bilal'e (r.a) akşam namazı için ezan okumasını ve arkasından namaz için kamet yapmasını söyledi. Güneşin beyazlığı kaybolup kararınca, yine Bilal'e (r.a) yatsı ezanını okuyup arkasından namaz için kamet yapmasını söyledi. Daha sonra sabaha doğru tanyeri ağarmaya başlarken, yine Bilal'e (r.a) sabah ezanını okuyup arkasından namaz için kamet yapmasını söyledi. Ertesi gün Bilal'e (r.a) öğle namazını hava serinlemeye yüz tutuncaya kadar beklemesini söyledi”.* (Müslim *el-Müsnedü's-Sahîh*, Kitâbü'l-Mesâcid, Bâbu Evkâtî's-salavât, 176 (No. 613), 1/428; Ebu İshak Muhammed b. İsa et- Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Muhammed Şakir vd (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Babî el-Halebî, 2. Basım, 1975), Ebvâbü's-Salah, 2 No. 152), 1/286).

⁵⁹ el-Bakara 2/238.

⁶⁰ en-Ankebut 29/45.

⁶¹ el-Hucurât 49/10.

⁶² el-Bakara 2/187.

⁶³ Hûd 11/112.

reketlerine;⁶⁴ tutulan oruçların imsak ve iftarları da güneşin doğup batmasına göre belirlenmiştir.⁶⁵ Böylece bu farızanın ifâsında güneşin, ayın ve dünyanın yörünge-
sindeki akışın mühim bir yeri bulunmaktadır. Nitekim bu hususun kamerî yönüne,
bir ayette şöyle yer verilmiştir:

*“Ramazan ayı, insanlara yol gösterici ve yanlıştan doğru olanın ayrılması hu-
susunda açık delilleri içeren Kur’an’ın indirildiği aydır. O hâlde Ramazan ayına ula-
şanlarınız, o ayda oruç tutsun. O esnada hasta veya yolcu olanlar, (tutamadığı gün
sayısınca) başka günlerde orucunu kaza etsin. Allah size kolaylık diler, zorluk iste-
mez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık
olarak Allah’ı tazim edip şükretmeniz içindir”.*⁶⁶

Bu ayette yer alan beyana göre, Kur’an ayı Ramazan’ın, Kamerî takvime göre
hesaplanıp tayin edilmesi gerekmektedir. Bu durumda ayın başlangıç ve bitiş za-
manının belirlenmesi, kamerin hareketlerine ve nasıl hareket edilmesi de sünnete
bırakılmıştır. Bu bağlamda Peygamber (s.a.v), bütün zaman ve şartlarda uygulanabi-
lir olan şu ölçüyü ortaya koymuştur. *“(Ramazan ayının) hilâlini görünce oruç tu-
tun. (Şevvâl ayının) hilâlini görünce de bayram edin. Eğer hava bulutlu olur da hilâli
göremezseniz, bayram yapmak için Ramazan ayını otuz güne tamamlayın”.*⁶⁷

Namaz vakitleri için takvimler hazırlanırken teknik ve teknolojik verilerin
kullanıldığı gibi Ramazan hilalinin görülmesine de azamî derecede önem verip,
bundan sarf-ı nazar edilmemesi gerekir. Zira Peygamber’in (s.a.v), *“Biz yazı ve he-
sap bilmeyen ümmî bir milletiz; hilâl böyle, böyle böyledir”*⁶⁸ diye buyurması, Rama-
zan hilalinin görülmesiyle orucun başlayacağına açıklık kazandırmıştır. Bu da hila-
lin tespitinde, rasathane verilerinden yararlanmaya imkân vermiş bulunmaktadır.
Dolayısıyla hilal görülmesi üzerindeki kaygıların giderilmesi için ufuk çizgisinden
beş derece yukarıda görülecek şekilde olmasına dikkat edilmektedir. Eğer teleskop
verileri esas alınmış olursa, hilal beş derecede değil; daha aşağıdayken de görmek
mümkün olacaktır. Fakat hâl-i hazırdaki uygulama, bu tür verilere mesafeli dur-
makta ve bu tür gayretleri ikinci dereceye kaydırmaktadır. Oysaki dürbün ve göz-
lük gibi görme araç gereçleriyle bir olayı ya da bir cinayeti gören kişilerin şahitliği
kabul edilmekte ve çıplak gözle görme şartı aranmamaktadır. Bu tür verilerden
uzak durma, bir bakıma İslam’ı belli bir zamana ve mekâna hapsetme anlamına
gelmektedir. Her halde teleskopla veya gözlükle hilali görmek, kesin bir netice ver-
diği için sünnete aykırı düşmeyecektir. Zira içinde birçok hikmeti barındıran bir
ibadetin zamanında ifâsı söz konusu olmaktadır.

Ramazan orucu, Kamerî takvime göre emredilmektedir. Eğer Şemsî takvime

⁶⁴ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Kitabü’s-Savm, 30 (No. 1900), 3/25; Müslim, *el-Müsnedü’s-Sahîh*, Kitabüs-
Siyâm, 13, (No. 7-8, 17-20), 2/760, 762; ed-Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî*, Kitabü’s-Siyâm, 11 (No.
2175), 3/112.

⁶⁵ el-Bakara 2/187.

⁶⁶ el-Bakara 2/185.

⁶⁷ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Kitabü’s-Savm, 30 (No. 1909), 3/27; Müslim, *el-Müsnedü’s-Sahîh*, Kitâbü’s-
Siyâm, 13 (No. 1081), 2/762.

⁶⁸ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Kitabü’s-Savm, 30 (No. 1913), 3/27; Müslim, *el-Müsnedü’s-Sahîh*, Kitâbü’s-
Siyâm, 13 (No. 1080), 2/761.

göre farz kılınmış olsaydı, sürekli olarak yerinde sabit kalmış olacaktı. O zaman ekvatorun kuzeyindekiler ile güneyindekiler arasındaki mevsim farkından dolayı değişen oranlarda ısı farkları ve oruç tutma süreleri meydana gelecekti. Bu da bazı Müslümanların lehine, bazılarının da aleyhine adaletsiz bir uygulamaya dönüşmüş olacaktı. Böyle bir durumun meydana gelmemesi için Ramazan orucu, Kamerî takvime göre emredilmek suretiyle 360 derecelik bir hareket alanına sahip kılınmıştır. Bu sayede her 33 yılda bir defa olmak üzere, senenin her gününde herkes oruç tutmuş olmaktadır. Böylece herkes, adilane bir şekilde senenin en uzun, en kısa, en soğuk ve en sıcak günlerinde oruç tutmuş olmaktadır.

3.3. Zekâtın Zamana Bağlanması

Zekât, İslam iktisat sisteminin bir parçası olarak zengin malına fakirin belli oranda konulan hakkına dayanan bir çeşit sosyal güvence sistemidir. Bundan dolayı zekât, ayetlerde çeşitli vesilelerle 32 defa gündeme gelmiştir. Benzer anlamda kullanılan sadaka kelimesi de 13 defa tekrarlanmıştır.⁶⁹ Durum böyle olmasına rağmen, bu ayetlerin hiçbirinde şartlarına haiz olan bir malın zekâtının Kamerî ya da Şemsî takvime göre verilmesini belirten sarıh bir ifade yer almamıştır. Bu bağlamda Peygamber'in (s.a.v), "*Üzerinden bir yıl geçmeyen mal, zekâta tâbi değildir*"⁷⁰ şeklindeki sözü ve uygulaması, esas alınmıştır. Bu durumda bir kardeşlik hakkı olarak zengin malının içine konulmuş olan zekât, Kamerî takvime göre verildiğinde, Şemsî takvime nazaran her 33 yılda bir defa daha fazladan fakirleri sevindirmiş olmaktadır. Böylece kamerî takvimi göre hareket edenler, mallarını daha fazla arındırmış olmaktadır.

Zenginlerin fakirlere verdiği zekât, özü itibarıyla bir insanlık vergisi niteliğindedir.⁷¹ Bu sayede zengine, canı ve malının emniyette olduğu; fakire de sosyal dayanışma şemsiyesi altında yer aldığı hissi verilmiş bulunmaktadır. Böylece zenginden fakire doğru sevgi, fakirden de zengine doğru bir saygı akışı sağlanmış olmaktadır. Bu da ibadetlerin şuurlu bir şekilde yapılması sayesinde, dünyevî ve uhrevî birçok menfaatin gerçekleşmesine zemin teşkil etmektedir. Bunda da vergi kârdan verilirken, zekâtın ana maldan verilmesinin büyük bir katkısı bulunmaktadır.

3.4. Haccın Zamana Bağlanması

Hac, Kamerî takvime göre gücü yeten⁷² ve belirli şartları haiz olan kişiler tarafından edâ edilmesi istenen⁷³ mâlî ve bedenî bir ibadettir. Bu da onun edâsını, belirli bir zaman ve mekâna bağlamaktadır. Bundan dolayı dünyanın her tarafın-

⁶⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerîm*, (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyyeh, 1982), 331-332, 406.

⁷⁰ Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, thk. M. F. Abdülbakî (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyyeh, 1952), Kitâbü'z-Zekât, 8 (No. 1792), 1/571.

⁷¹ Muhammed Abdullah Draz, *Nazarâtün fi'l-İslam*, thk. M. Müveffik Ebu'l-Leys (Haleb: Mektebetü'l-Hedy, 1972), 58.

⁷² Bk. Âl-i İmran 3/97; el-Bakara 2/196; el-Hac 22/27.

⁷³ Bk. Vehbe ez-Zühaylî, *el-fikhu'l-İslamiyyu ve Edilletühü*, (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1989), 3/19-37.

dan farklı ırk ve dillere mensup kişiler, Mekke'ye gelmekte ve ihrama girerek her türlü beşerî kazanıma yönelik olan sıfattan uzaklaşmış olmaktadır. Bu şekilde terviye günü diye isimlendirilen Zilhicce ayının sekizinde Arafat'a çıkılmakta, dokuzuncu günü akşamdan sonra Müzdelife'ye varılmakta ve Mina'da yapılması gereken işlerden sonra ziyaret tavafı için Kâbe'ye gelinmektedir. Böylece hem malî hem de bedenî bir ibadet meydana gelmiş olmaktadır.

İslam'ın şiarlarından birisi olan hac ibadetine, dünyanın her yerinden milyonlarca kişi katılmakta ve sınıfsız bir toplum örneği her sene somut bir şekilde tezahür etmektedir.⁷⁴ Kendisine has meşakkatleri olan bu ibadetten, birçok ayette söz edilmiştir.⁷⁵ Bunlardan bir kısmı, *"İnsanlar arasında hacçı ilan et; yürüyerek ve yorulmuş binekler üzerinde uzak yollardan sana gelsinler"*⁷⁶ şeklinde mekân boyutuna; diğer bir kısmı da *"Sana ayın hallerini soruyorlar; onlar insanlar ve hac için zaman ölçüleridir diye söyle"*⁷⁷ ve *"Hac bilinen aylardadır"*⁷⁸ şeklinde zaman yönüne yer vermektedir. Dolayısıyla burada söz edilen hac zamanı ifadesinden, kamerî senenin aylarından Şevval, Zilkade ve Zilhicce kastedilmiş olmaktadır. Hac mevsimi olarak da bilinen bu zaman diliminde, kutsal mekânlara doğru olan yolculuk başlamakta ve Zilhicce'nin ilk on gününde bütün hacı adayları aynı mekânlarda hazır bulunmaktadır.

4. İbâdât-ı Mersûme'nin Zaman ve Mekâna Bağlanması Yoluyla Sınıfsız Bir Toplumun İnşa Edilmesi

Yüce Allah, insanların rahat bir şekilde yaşayabilmesi için yeryüzünü mükemmel bir şekilde yaratmış; semasını da yıldızlarla donatmıştır.⁷⁹ Bunlar arasında yer alan güneş ve aya da ısı ve ışık kaynağı olmaları yanında, zamanı tayin etmede birer vasıta olma görevi vermiştir. Bu nedenle onların menzillerinde akıp gitmeleri üzerinden Şemsî ve Kamerî takvimler teşekkül etmiştir. Böylece bir taraftan geçmişteki hadiseleri değerlendirme ve geleceği planlama, diğer taraftan da bazı ibadetleri hazırlanan çizelgeler eşliğinde ifâ etme imkânı doğmuştur.

İbâdât-ı mersûme'nin bir kısmının dünya ve güneşin; diğer bir kısmının da ayın hareketlerine bağlı olarak yapılmasının emredilmesi hem ferdî hem de sosyal planda ilahî adalet üzere bir toplum inşa etmiş olmaktadır. Böylece edebiyatı yapılan ve bir türlü gerçekleştirilemeyen sınıfsız toplum inşa etme vaatleri, istismardan kurtarılmakta ve örnek bir toplum oluşturulmaktadır. Üstelik bu da sadece namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerin bir kısmının Şemsî, bir kısmının da Kamerî takvime bağlanmasıyla belirli zaman ve mekânlarda sürekli olarak gerçekleşmektedir. İslam'ın tamamı dikkate alındığında, bu durum daha rahat bir şekilde anlaşılabilir olacaktır.

⁷⁴ Said Havvâ, *İslam*, (Mısır: Dâru's-Selâm, 4. Basım, 1421/2001), 191.

⁷⁵ el-Bakara 2/158, 196, 200; Âl-i İmran 3/97; el-Mâide 5/ 2; el-Hac 22/26-28, 34-37.

⁷⁶ el- Hac 22/27.

⁷⁷ el-Bakara 2/189.

⁷⁸ el-Bakara 2/197.

⁷⁹ el-Mülk 67/3-5, 15.

İbadetler, her hâliyle kişilerin gönüllerine ve birbiriyle olan ilişkilerine etki eden bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Bu yüzden her birisi, insanın düşüncesine ve ahlakî yapısına derin bir katkı yapmaktadır. Söz gelişi Cuma, bayram ve vakit namazlarının edâsında aynı anda aynı mekânlarda herhangi bir protokole mahal bırakmadan saf tutma ve bunun Kâbe merkezli olarak yeryüzü coğrafyasını kaplayacak bir şekilde genişleyen halkalar olduğunu idrak etme, kişiler üzerinde tarifi mümkün olmayan bir haz oluşturmaktadır. Buna ilaveten bir ibadetin bir yerde biterken, diğer bir yerde yeniden başlaması, bu coşkuyu daha da anlamlı kılmaktadır. Böylece arka arkaya kesintisiz bir şekilde okunan ezanlar ve hiç ara verilmeden devam eden namazlar, kıyamete kadar toplumun her katmanına ait kişiler tarafından aynı mekânlarda yan yana kardeşçe tekrarlanmış olacaktır. Bu da hem bölgesel hem de küresel anlamda yeryüzünde ezanın kesilmediği ve namazın süreli tekrarlanmakta olduğu anlamına gelmektedir.

Oruç ise, bir taraftan güneş ve dünyanın, diğer taraftan ayın hareketlerine göre yapılan bedenî bir ibadettir. Hâliyle Ramazan ayının tespiti, ayın hareketlerine; orucun imsak ve iftar vakitleri de güneşin doğmasına ve batmasına bağlanmıştır. Böylece yeryüzünde tutulan oruçlar arasında, adalet temelli bir uygulama meydana gelmiş olmaktadır. Yani bir yılı 354 veya 355 gün olan kamerî takvim esas alındığı için her 33 yılda bir defa Ramazan ayı 360 derecelik bir açı çizerek başladığı yere gelmiş olmaktadır. Bu sayede dünyanın çeşitli yerlerinde oruç tutanlar, her 33 yılda bir kez senenin her gününde oruç tutmak suretiyle eşitlenmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan Ramazan ayında tutulan oruçlar, küresel düzeyde bir ibadete dönüşmekte ve yeryüzünde iftarın yapılmadığı ve imsakin başlamadığı hiçbir an bırakmamaktadır. Böylece her Müslüman, küresel düzeyde bu organizasyonun bir parçası olmaktadır.

Aynı zamanda farklı mevsim ve aylarda istikrar içinde tutulan oruçlar, bir taraftan imandaki kalitenin test edilmesini sağlamakta, diğer taratan da başka hiçbir din ve sistemde eşî benzeri görülmeyen bir şekilde tarağın dişleri gibi uygulamada birbiriyle eşit, sınıfsız bir toplum meydana getirmiş olmaktadır.⁸⁰ Bu da bütün sosyal tabakalaşmaların aşıldığı, her yaş ve seviyedeki mükellefin icrasında eşitlendiği eşsiz bir ibadet olarak tezahür etmektedir. Eğer atmosferden sadece bu ibadetin ortaya koyduğu ahenge bakılmış olsa, yeryüzünde hiçbir anın ezansız ve oruçsuz kalmadığını görmek mümkün olacaktır.⁸¹ Bu da neden ibadetlerin farklı takvimlere bağlanmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Malî bir ibadet olan zekât ise, Şemsi ya da Kamerî takvime göre yeri getirilmesi mümkün olan bir yükümlülüktür. Eğer zekât Kamerî takvime göre verilecek olursa, fakirler her 33 yılda bir defa fazladan zekât almış; zenginler de mallarını daha fazla arındırmış olacaktır. Bu da toplumun iki ucu arasında samimiyet ve kaynaşma sağlayarak fakirden zengine saygı, zenginden de fakire sevgi akışına vesile olacaktır.

⁸⁰ Bk. Havvâ, *İslam*, 172-173.

⁸¹ Işık, "Ayetler Işığında İbâdât-ı Mersûme'de Şekil ve Mânâ İlişkisi", 2-15.

Zekât, ana sermaye üzerinden ödenen malî bir ibadettir. Vergi gibi kârdan ödenmemektedir. Dolayısıyla kâr olmadığı zaman, vergi de ödenmemektedir. Fakat zekâtın kâr edilmese de anamal üzerinden fakirler için belirlenen oranın verilmesi gerekmektedir. Bu da ana sermaye üzerinde her yıl belirli bir miktarda azalmaya yol açacağı için mal sahiplerini zorunlu olarak yatırıma sevk etmektedir.⁸² Böylece bir taraftan yatırıma sevk edilen para, piyasada dolaşarak nakit artışı sağlamakta, diğer taraftan mal sahibi yaptığı yatırım sayesinde meşru yoldan kazanç elde etmiş olmaktadır. Bu da zengininin sermayesini artırmasına, fakirin daha fazla miktarda zekât almasına, işsizinin de oluşan istihdam nedeniyle iş bulmasına imkân sağlamış olmaktadır. Dolayısıyla toplumda herkes kazanmakta ve bu sayede bir kaynaşma meydana gelmektedir.

Hac ibadeti de diğerleri gibi Kamerî takvim esas alınarak, belirli zaman ve mekâna bağlanmaktadır. Böylece dünyanın her yerinden hac yapmak isteyenler, Kamerî takvime göre belirlenen zaman içinde kutsal yerlere gitmektedir. Bu sayede hac zamanı, Şemsî takvime göre her 33 yılda bir defa senenin bütün günlerine denk gelmekte ve çeşitli coğrafyalardan gelenler arasında adalet sağlanmış olmaktadır. Dolayısıyla bu sayede hacılar arasında şekil ve mana yönünden ortak bir payda oluşturulmakta ve aralarında takvadan başka hiçbir üstünlük olmayan kardeş bir toplum inşa edilmiş bulunmaktadır. Bu da dünya çapında eşi ve benzeri olmayan, kendine has somut bir örnek oluşturmaktadır.

İbâdât-ı mersûme'nin zamana bağlanması hem ferdi hem de sosyal açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Bu sayede, aynı inanca sahip kişilerin kardeş oldukları ve aralarında herhangi bir üstünlük sağlayacak hususun bulunmadığı, bizzat yaşanarak ortaya konulmuş olmaktadır. Söz gelişi beş vakit namazda aynı safta durma, Ramazan orucunu aynı şartlar altında tutma, hacca yeryüzünün çeşitli yerlerinden aynı duygular içinde gelip bir bütünü oluşturma, farkların kaybolduğu anlara somut birer örnek teşkil etmektedir.

Temel hak ve hürriyetler esas alınarak sürekli eşitlik edebiyatı yapılmış fakat üzerinde ittifak sağlanan somut örnekler ortaya konulamamıştır. Gerçekleştirilemeyen bu durum, İslam'ın bir parçasını teşkil eden ibâdât-ı mersûme yoluyla hayata geçirilmektedir. Benzeri olmayan bu uygulama kıyamete kadar devam edecektir. Böylece gerçek manada din kardeşliğinin, her şeyden üstün ve önde olduğu ortaya çıkmış olmaktadır. Bu durum, ensar ve muhacir kardeşliğinde olduğu gibi farklı zaman ve mekânlarda tekrarlanarak devam etmiş ve etmektedir.

Sonuç

İnsanın zamanla olan irtibatı, dünyaya gelişiyle başlamış ve her geçen gün artarak devam etmiştir. Bu esnada onu yıla, aya, haftaya, güne ve saate bölerek beşerî ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Bu husus, zamanla medeniyetler arasında bir yarış hâlini almıştır. Dolayısıyla farklı coğrafyalarda yaşayan kimseler, kendilerine göre vakti tayin etmek için zaman ölçütleri oluşturmanın gayreti içinde

⁸² Havvâ, *İslam*, 119-120.

olmuşlardır. İstikrarlı bir şekilde sürdürülen bu çalışmalar, gelişerek küresel boyutlara ulaşmıştır. Bunlar arasında güneş, dünya ve ayın hareketlerini esas alanlar, daha çok itibara mazhar olmuştur. Bu da takvim oluşturma aşamasına büyük bir hız kazandırmıştır. Akabinde güneşin hareketlerine bağlı olarak Şemsi (Miladî); ayın hareketlerine bağlı olarak da Kamerî (Hicrî) takvim çalışmaları şekillenmeye başlamıştır. Zamanla üzerinde ciddi gayretler sarf edilerek, nihâi hâle kavuşturulmuş ve insanlar nazarında makbul ve meşru kabul edilmiştir.

Söz konusu takvimler, esas aldıkları gök cisimleri ve kabul ettikleri başlangıç noktaları ayrı olduğu için farklılık arz etmiştir. Bu da bu takvimler arasında belli bir zaman farkı oluşturmuştur. Bu durum dikkate alınmak suretiyle dünyanın çeşitli yerlerinde kullanılır olmuştur. Bu bağlamda ay ve güneşin ne büyük bir nimet olduğunu ifade etmek gerekir. Zira güneş, ısı ve ışığı ile ay da karanlık geceleri nuruyla aydınlatarak dünyayı yaşanır kılan unsurlar arasında yer almıştır. Ayrıca takdir edilen yörüngelerinde akıp gitmelerinden istifade edilerek, zamanı belirleme imkânı hâsıl olmuştur. Bu sayede bir taraftan geçmişin sayısı tutulmuş, diğer taraftan da günlük hayat ve gelecek planlanmıştır.

İbâdât-ı mersûme olarak nitelenen zamana ve mekâna bağlı bulunan kulluk uygulamaları, güneş ve ayın hareketlerine bağlı kılınmıştır. Elbette bunun, kendisine has birçok hikmeti bulunmaktadır. Söz gelişi günlük olarak edâ edilen namazların vakitleri güneş yolu ile Ramazan ayının tespiti de ay yoluyla yapılmaktadır. Böylece yeryüzünde ezanın okunmadığı, namazın kılınmadığı, iftar ve imsakın yapılmadığı hiçbir an kalmamış olmaktadır. Yine Ramazan ayı, Kamerî takvime bağlandığı için her 33 yılda bir defa aynı noktaya gelmektedir. Bu da dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Müslümanların, senenin her mevsiminde, her ayında ve gününde oruç tutmalarını sağlamış olmaktadır. Bu sayede hem insanlar arasında yapılan ibadetler yoluyla bir eşitlik sağlanmakta hem de senenin bütün günlerinde oruç tutmadaki samimiyet test edilmiş bulunmaktadır.

Hac ibadeti de kamerî takvime ve kutsal mekânlara bağlanmış bedenî ve malî bir farizadır. Şartlarını haiz olan kimseler, dünyanın her yerinden edâsı için bir araya toplanmakta ve her sene tekrarlanan bu ibadet, aynen oruçta olduğu gibi 360 derecelik bir açı çizerek 33 yılda bir kez aynı noktaya gelmektedir. Bu da senenin her gününe haccın uğraması ve Müslümanlar arasında eşitliğin sağlanması anlamına gelmektedir. Böylece her yıl bir araya gelen hacı adayları dil, renk, ırk ve sosyal statü gibi farklılık oluşturan hususlardan giydikleri ihramlar vasıtasıyla uzaklaşmış ve sınıfsız bir toplum örneği sergilemiş olmaktadır. Aynı zamanda bu ibadet, bir taraftan Müslümanlar arasında yıllık bir kongre, diğer taraftan da üstünlüğün sadece takvada olduğunu ortaya koyan somut bir örnek olmaktadır.

Malî bir ibadet olan zekât ise, Şemsi ya da Kamerî takvime göre ifâ edilmesi mümkün olan ilahi bir emirdir. İslam uleması, zekâtın Kamerî takvime göre uygulanmasını tavsiye etmektedir. Böylece Şemsi takvime göre, her 33 yılda bir defa fakire fazladan zekât verilmiş olmaktadır. Zengin de malını daha fazla arındırmış olmanın ve paylaşmanın hazzını yaşamış bulunmaktadır. Diğer taraftan zekâtın ana maldan verilmesi, sermayesinin azalmaması için zengini yatırıma sevk etmiş ve piyasaya para akışına bağlı olarak istihdam imkânı hâsıl olmuştur. Bu sayede,

zengin kâr ederek ana sermayesini arttırmaktan dolayı daha fazla zekât vermeye yönelmiş; işsizler, rahat bir şekilde iş bulmuş; fakirler de daha çok zekât alma imkânı elde etmiştir.

Yüce Allah ibâdât-ı mersûme'yi Şemsî ve Kamerî takvime bağlarken, sosyal hayatta eşitlik adalet, yardımlaşma ve kardeşlik üzerine sınıfsız bir dünya sistemi uygulaması oluşturmuştur. Bu sayede hem kardeşlik bağları gelişmiş hem de yer-yüzünde ibadet yapılmayan hiçbir an bırakılmamıştır. Bu durum Cuma, bayram ve vakit namazı; senede bir ay tutulan Ramazan orucu ve yılda bir kez yapılan hac ile sürekli olarak tekrarlanma özelliğine sahip olmuştur. Elbette bunun arka planını, ayetlerde yer alan buyruklar oluşturmuştur. Aslında eşitlik ve ilahî adaleti anlamak için sadece ibâdât-ı mersûme'ye Şemsî ve Kamerî takvim perspektifinden bakmak bile yeterli olmaktadır. Zira bu din, çöldeki bir bedevinin anlayıp yaşayabileceği kadar sade ve devasa medeniyetlerin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar da mufassal bir yapıya sahip bulunmaktadır. Bu da onun düne, bugüne ve yarına hitap eden zaman ve mekân üstü bir özelliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Onu belirli bir zaman dilimine veya coğrafyaya hapsedmeye kalkışmak ya onu anlamamaktır ya da nurunu söndürmeye çalışmaktır. Zira o, eskimeyen ve kıyamete kadar da zinde kalma özelliğine sahip kılınan nihai bir rehberdir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazî'l-Kur'ani'l-Kerîm*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyyeh, 1982.
- Akgür, A. Necati. "Takvim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, ed. B. Topaloğlu. 39/487. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Akgür, A. Necati. "Celâlî Takvimi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, ed. B. Topaloğlu. 7/257-258. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Aksu, Belgin Tezcan. "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz". *Türkiye Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018), 383-384.
- Aydüz, Salim. "İslam Medeniyetinde Takvimler". *Yedikta Dergisi* 60. sayı (Ağustos 2013).
- Beydâvî, Nasiruddîn Ebu Saîd Abdullah. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. M. Abdurrahman. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, H. 1418.
- Bilgili, İsmail. "Divân-ı Hikmet'te Mersûm İbadet İlkeleri". *İlahiyat Fakültesi VI. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu -Yesavilik-*. ed. Cengiz Çuhadar vd. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi 2018.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. M. Zühayr b. Nasır. Dimaşk: Dâru tavkî'n-necât, 1. Basım, H. 1422.
- Celali Takvimi ve Ömer Hayyam, <https://www.diyanehaber.com.tr/video/cell-takvim-ve-omer-hayyam> Erişim Tarihi, 30.12.2023.
- Dağlı, Yücel-Üçer, Cumhure. *Tarih Çevirme Kılavuzu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Danışman, Gaye. "Osmanlı Takvimlerinin Analizinde Uygulanan Yöntemler ve Karşılaşılan Problemler Üzerine Bir Değerlendirme". *İstanbul Üniversitesi 2. Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin İslâm Bilim Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. M. Cüneyd Kaya vd. 2023. 179-180.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü Dârekutnî*. thk. Ş. el-Arnût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1424/2004.
- Draz, Muhammed Abdullah. *Nazarâtün fi'l-İslam*. thk. M. Müveffik Ebu'l-Leys. Haleb: Mektebetü'l-hedy, 1972.
- Fayda, Mustafa. "Cahiliye Araplarında Takvime Müdahale: Nesi". *H. Peygamberin Veda Hacı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri 2-3 Kasım 2019*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 2021.
- Hamidullah, Muhammed. "Hicri Takvim ve Tarihi Arka planı". çev. Kasım Şulul. Bursa: *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9, 2000.
- Havvâ, Saîd, *İslam*. Mısır: Dâru's-selâm, 4. Basım, 1421/2001.
- Hilâl, Muhammed. *Tefsiru'l-Kur'âni's-seriyyi'l-câmi' fi'l-i'câzi'l-beyânî ve'l-luğavî ve'l-ilmî*. Kahire: Dimaşk Dâru'l-Mi'râc ve Dâru cevâmiu'l-kelim, 2022.
- Işık, Şemsettin. "Ayetler Işığında İbadât-ı Mersûme'de Şekil ve Mânâ İlişkisi". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/7, (Ocak 2015), 2-5 .
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbni Mâce*. thk. M. F. Abdülbaki. Mısır: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyyeh, 1952.
- Karaçizmeli, M. Talat. "Hac Takvimi". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 9/102-103, (Kasım-Aralık 1970).
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Katar, Mehmet. "Hristiyanlıkta Kilise Takvimi". *Dini Araştırmalar*, 3/8, (Eylül-Aralık 2000), 36-37.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: TDV Yayınları, 2017.

- Müslim b. Haccâc. *el-Müsnedü's-Sahîh*. thk. M. Fuad Adülbaki. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, t.y.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtîhu'l-gayb - et-Tefsîru'l-kebîr*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 3. Basım, H. 1420.
- Şulul, Kasım. "Hicri Takvimin ortaya Çıkışı". *Şanlıurfa Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/4 (Temmuz-Aralık 2002), 148-150.
- Tirmîzî, Ebu İshak Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Muhammed Şakir vd. Mısır: Şeriketü mektebeti ve matbaati Mustafa el-Babî el-Halebî, 2. Basım, 1975.
- Unat, Yavuz. "Güneş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, ed. B. Topaloğlu. 14/293. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Yazır, M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Yayınları, 1992.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakaiki't-tenzil ve uyuni'l-ekâvil fi vucuhi't-te'vil*. Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-Arabî, H. 1407.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslamiyyu ve edilletühü*. Dımaşk: Dâru'l-fıkr, 1989.